

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-16.09>

НЕЛЯ САВЧИН

кандидат юридичних наук,

доцент, асистент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

n.savchyn@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-3200-7373

Scopus-Author ID: 57249164800

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз механізму взаємодії норм матеріального та цивільного процесуального права як необхідної передумови ефективного функціонування цивільного судочинства. Досліджено науково-теоретичні підходи до розуміння співвідношення матеріального і процесуального права та визначено місце цивільного процесуального права в системі правового регулювання. Обґрунтовано, що цивільне процесуальне право має інструментальний характер і спрямоване на забезпечення реалізації норм матеріального права через діяльність суду.

Розкрито зміст механізму взаємодії норм матеріального та процесуального права, а також визначено його основні структурні елементи. Встановлено, що вплив матеріального права на цивільне процесуальне право має багаторівневий характер і проявляється у фрагментарній, структурній та системній формах. Фрагментарний вплив пов'язаний із формуванням окремих процесуальних норм, зумовлених специфікою матеріально-правових відносин; структурний – із визначенням змісту правових інститутів та диференціацією цивільного судочинства; системний – із впливом на принципи, мету та метод правового регулювання цивільного процесуального права.

Окрему увагу приділено ролі суду у забезпеченні належної реалізації норм матеріального права, зокрема через формування єдності судової практики та тлумачення правових приписів. Проаналізовано проблемні аспекти узгодженості матеріально-правових і процесуально-правових норм, які можуть ускладнювати правозастосовну діяльність та знижувати ефективність судового захисту. У результаті дослідження запропоновано напрями вдосконалення законодавчого та доктринального забезпечення взаємодії норм матеріального і цивільного процесуального права.

Ключові слова: цивільне процесуальне право, матеріальне право, взаємодія норм права, механізм правового регулювання, цивільне судочинство, судово практика, правозастосування, правові інститути, підсудність, процесуальні норми.

THE THEORETICAL AND LEGAL MECHANISM GOVERNING THE INTERACTION BETWEEN SUBSTANTIVE AND CIVIL PROCEDURAL LAW

UDC 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-16.09>

NELIA SAVCHYN

PhD in Law, Associate Professor,

Assistant Professor at the Department of Procedural Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

n.savchyn@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-3200-7373

Scopus-Author ID 57249164800

Abstract. This article presents a comprehensive theoretical and legal analysis of the mechanism of interaction between substantive law and civil procedural law as a necessary prerequisite for the effective functioning of civil

proceedings. Scientific and theoretical approaches to understanding the relationship between substantive and procedural law are examined, and the place of civil procedural law within the legal regulatory system is defined. It is argued that civil procedural law is instrumental in nature and aimed at ensuring the implementation of substantive law through the activities of the court.

The content of the mechanism of interaction between substantive and procedural law norms is revealed, and its main structural elements are identified. It is established that the influence of substantive law on civil procedural law is multi-level in nature and manifests itself in fragmentary, structural, and systemic forms. The fragmentary influence is linked to the formation of specific procedural norms determined by the nature of substantive legal relations; the structural influence – to the definition of the content of legal institutions and the differentiation of civil proceedings; and the systemic influence – to the impact on the principles, purpose, and method of legal regulation of civil procedural law.

Particular attention is paid to the role of the court in ensuring the proper implementation of substantive law norms, in particular through the formation of uniformity in judicial practice and the interpretation of legal provisions. The study analyzes problematic aspects of the consistency between substantive and procedural legal norms that may complicate law enforcement activities and reduce the effectiveness of judicial protection. As a result of the research, directions for improving the legislative and doctrinal framework for the interaction of substantive and civil procedural law norms are proposed.

Key words: civil procedural law, substantive law, interaction of legal norms, mechanism of legal regulation, civil proceedings, judicial practice, law enforcement, legal institutions, jurisdiction, procedural norms.

Постановка проблеми. Дослідження теоретико-правового механізму взаємодії норм матеріального та цивільного процесуального права (далі – ЦПП) має важливе значення для вдосконалення правозастосовної практики і розвитку сучасної юридичної науки. У сучасних умовах реформування національної правової системи, гармонізації законодавства України з європейськими стандартами особливої актуальності набуває проблема узгодження матеріально-правових норм із процесуальними засобами їх реалізації. Недостатня визначеність механізмів такої взаємодії призводить до колізій у судовій практиці, правової невизначеності та зниження ефективності судового захисту прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Теоретичне осмислення взаємозв'язку матеріального й процесуального права дозволяє забезпечити системність правового регулювання, підвищити якість нормотворчої діяльності та забезпечити реальне втілення принципу верховенства права у сфері цивільного судочинства.

У своїх наукових працях аналізу питання взаємодії норм матеріального та цивільного процесуального права приділяли увагу такі вчені, як Андрієвська Л. О., Андрійцьо В. Д., Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І., Булеца С. Б., Варбанський О. В., Гусаров К. В., Жушман М. В., Заборовський В. В., Кравцов С. О., Крулик В. В., Лемик Р. Я., Немеш П. Ф., Підлубна О. В., Сенік С. В., Фазикош В. Г., Феннич В. П., Штефан М. Й., Ясинок М. М. та ін. Однак жоден із зазначених науковців не провів такого всебічного та послідовного аналізу цієї проблеми.

Мета дослідження – здійснити теоретико-правовий аналіз механізму взаємодії норм матеріального та цивільного процесуального права. Для досягнення поставленої мети в статті передбачено виконання таких завдань: з'ясувати теоретичні підходи до розуміння взаємодії норм матеріального та цивільного процесуального права; визначити особливості реалізації норм матеріального права у процесуальних формах цивільного судочинства; окреслити основні проблеми та напрями удосконалення механізму їх взаємодії.

В основі будь-якого юридичного процесу (у тому числі й цивільного) лежить застосування норм матеріального права до обставин юридичної (цивільної) справи. Вся конструкція цивільного судочинства (провадження та стадії) націлена на таке застосування: індивідуальний випадок підводять під загальну формулу норми матеріального права. Вся логіка розгляду та вирішення цивільної справи вказує на це (деякі країни світу навіть вимагають від позивача (заявника) при зверненні до суду наводити норми матеріального права, як правові підстави заявленої вимоги – ч. 2 ст. 166 (е) Цивільного процесуального кодексу Молдови [3]). Вся система судових інстанцій побудована з врахуванням застосування норм матеріального права, де найвища інстанція (касаційна), створюється спеціально для цього, щоб забезпечити єдність судової практики через однакове застосування норм матеріального права.

Дослідження історико-правової диференціації матеріального та процесуального права, показує, що матеріальне право може функціонально в межах правотворчого механізму впливати на ЦПП по-різному: фрагментарно, структурно та системно. Причому, перелік даного впливу подано в його

історичній послідовності, що вказує на певну закономірність: чим більше розвиненим стає матеріальне право, тим глибше та масштабніше воно впливає на процесуальне.

Фрагментарний вплив матеріального права на ЦПП пов'язаний з формуванням, зазвичай, спеціальних норм ЦПП, які регламентують окреме чи окремі процесуальні питання розгляду та вирішення певної категорії цивільної справи, що пов'язані з їх матеріально-правовою природою. Спеціальні норми ЦПП, які виникають внаслідок фрагментарного впливу матеріального права можуть міститися в актах матеріального чи цивільного процесуального законодавства.

У актах матеріального законодавства можна знайти такі спеціальні норми ЦПП: заборона встановлювати певні факти предмету доказування у разі пред'явлення третьою особою позову про витребування товару та ухиленні від участі у справі продавця (неправильність ведення справи покупцем) (ч. 3 ст. 660 Цивільного кодексу України); встановлення цивільної процесуальної дієздатності для учасника сімейних відносин з 14 років (ч. 1 ст. 18 Сімейного кодексу України) тощо.

У Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) та інших актах процесуального законодавства спеціальні норми, поява яких зумовлена фрагментарним впливом матеріального права можна знайти, наприклад, у правилах, які пов'язані зі складанням резолютивної частини рішення суду: якщо спір стосується укладення чи зміни договору, треба вказати умови, на яких укладається договір чи рішення з кожної спірної умови, яка має бути змінена (ч. 9 ст. 265 ЦПК України); при стягненні боргу, на який нараховуються відсотки чи пеня можна зазначити про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення (ч. 10 ст. 265 ЦПК України); при визнанні недійсним кредитного договору, де зобов'язання забезпечено заставою, суд накладає на таке майно арешт (ч. 13 ст. 265 ЦПК України) тощо.

Правоположення, зумовлені фрагментарним впливом матеріального права, не у всіх випадках оформляються у спеціальну норму ЦПП. Нерідко вони набувають форми узагальнення судової практики по певним категоріям цивільних справ, що здійснює суд касаційної інстанції [7; 8] або правових позиціях Верховного Суду [5; 6].

Хоча, фрагментарний вплив матеріального права, зазвичай, приводить до появи спеціальних норм ЦПП, інколи в основі норм ЦПП може лежати матеріальне правило загального характеру, що буде джерелом норми ЦПП загального характеру. Так, за загальним правилом місцем виконання зобов'язання є місце проживання (знаходження) боржника (п. 5 ч. 1 ст. 532 ЦК України), яке, на нашу думку, лягло в основу загального правила територіальної підсудності – позови подаються за зареєстрованим місцем проживання (перебування) чи знаходження відповідача (ст. 27 ЦПК України). Причому, винятки із загального правила в матеріальному праві, утворюють винятки в ЦПП: оскільки виконання зобов'язання із передачі нерухомого майна проводяться за місцем знаходження такого майна (п. 1 ч. 1 ст. 532 ЦК України), спори, «що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини» (ч. 1 ст. 30 ЦПК України).

Структурний вплив матеріального права на ЦПП виражається у формуванні та визначеності змісту окремих процесуально-правових інститутів, підгалузей або частин ЦПП нормами матеріального права.

Вплив матеріального права на формування та зміст загальних чи спеціальних інститутів ЦПП визнається в юридичній літературі. Наприклад, багатоманітність учасників матеріальних відносин породжує інститут процесуальної співучасті [9, с. 97], перехід матеріальних прав та обов'язків від однієї особи до іншої зумовлює інститут процесуального правонаступництва [4, с. 142], представництво в матеріальному праві безпосередньо пов'язане з судовим представництвом у цивільному процесі тощо. Якщо взяти деякі загальні інститути ЦПП в їх змісті зустрічається настільки переважаюча чисельність процесуальних норм, детермінованих матеріальним правом, без яких такий інститут просто б втратив сенс (наприклад, інститут підсудності).

Цивільне процесуальне право як галузь права має дві частини: загальну та особливу. До особливої частини науковці зараховують норми, які регламентують окремі види проваджень: позовне, наказне, окреме тощо [10, с. 9]. Норми матеріального права мають безпосереднє відношення до такої диференціації цивільного судочинства через визначення категорій цивільних справ, які розглядаються відповідними порядками. Отже, матеріальне право впливає на зміст особливої частини цивільного процесуального права.

У Франції структура ЦК безпосередньо вплинула на структуру ЦПК. Зокрема, третя книга ЦПК Франції присвячена матеріально-правовій диференціації цивільного судочинства, де законодавець розробив окремі процесуальні порядки для розгляду певних категорій цивільних справ. Так, дана книга ділиться на п'ять титулів: «Про осіб» (ст. 1038–1263¹), «Про майно» (ст. 1268–1281²⁰), «Про режим майнових відносин між подружжям – спадкування та дарування» (ст. 1286–1381⁴), «Про зобов'язання та договори» (ст. 1382–1441³⁻¹), «Соціальне забезпечення та допомога» (ст. 1441⁴) [2]. ЦК Франції також ділиться на книги, де перша називається «Про осіб», друга – «Про майно та про різні видозміни власності», третя – «Про різні способи набуття права власності», четверта – «Про забезпечення», п'ята – «Положення, які застосовуються в Майотті» [1]. Отже, третя книга ЦПК Франції пішла по системі нормативно-правового регулювання, яка прийнята в їхньому цивільному законодавстві: особи, майно та зобов'язання.

Значення структурного впливу матеріального права на ЦПП полягає в тому, що він допомагає поєднати процесуальні норми в структурні правові утворення (правові інститути, підгалузі права, особливості частини галузі права), на яких базується самостійна галузь цивільного процесуального права. Процесуальні норми утворюють галузь ЦПП не безпосередньо, а через правові інститути, навколо яких вони інтегруються. Правові інститути виступають найбільш поширеними структурними утвореннями галузі права. За їх допомогою відбувається розвиток галузі права та вдосконалення галузевого законодавства. Так, в 2017 р. у структурі ЦПП не без впливу норм матеріального права з'явився інститут спрощеного позовного провадження.

Системний вплив матеріального права на ЦПП показує таку дію матеріального права, що позначається на всій системі норм ЦПП.

«Система цивільного процесуального права – це сукупність обумовлених предметом і методом правового регулювання норм та інститутів, розташованих у певній послідовності» [11, с. 19]. В основі побудови системи ЦПП також лежать мета та завдання цивільного судочинства, на досягнення яких направлені всі норми ЦПП, а також принципи цивільного судочинства, що пронизують усю діяльність по розгляду та вирішенні цивільної справи. Матеріальне право безсумнівно впливає на метод правового регулювання галузі ЦПП, а також позначається на її цільових установках та принципах.

Таким чином, слід сказати, що проведені дослідження дали змогу комплексно осмислити механізм взаємодії норм матеріального та цивільного процесуального права як багаторівневу та динамічну правову конструкцію, що забезпечує реалізацію матеріально-правових приписів у межах цивільного судочинства. Встановлено, що в основі цивільного процесу лежить застосування норм матеріального права до конкретних життєвих обставин, а отже, процесуальне право виконує функцію інструментального забезпечення реалізації та захисту суб'єктивних цивільних прав.

Обґрунтовано, що вплив матеріального права на цивільне процесуальне право має фрагментарний, структурний та системний характер. Фрагментарний вплив проявляється у формуванні окремих процесуальних норм, спрямованих на регулювання специфічних аспектів розгляду певних категорій справ; структурний – у визначенні змісту та побудови інститутів, підгалузей і частин цивільного процесуального права; системний – у впливі на цілі, принципи та метод правового регулювання всієї галузі. Виявлена закономірність посилення такого впливу в міру розвитку матеріального права.

Доведено, що узгодженість матеріально-правових і процесуально-правових норм є необхідною умовою ефективності судового захисту, тоді як їх неузгодженість породжує практичні труднощі у правозастосуванні та знижує якість правосуддя. Важливу роль у забезпеченні належної взаємодії відіграє суд, який через тлумачення та застосування норм формує єдність судової практики.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Code civile des Français. Version en vigueur au 04 février 2026. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (дата звернення: 09.03.2026).
2. Code de procédure civile des Français. Version en vigueur au 04 juillet 2025. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/ (дата звернення: 04.03.2026).
3. Codul de procedură civilă al Republicii Moldova nr. 225-XV din 30.05.2003. URL: <https://usmf.md/sites/default/files/2020-02/6.Codul%20de%20procedur%C4%83%20civil%C4%83.pdf> (дата звернення: 11.03.2026).
4. Круглик В. В. Поняття та юридична природа процесуального правонаступництва. *Нове українське право*. 2024. Вип. 1. С. 139–144.

5. Правові позиції Верховного Суду у спорах, що виникають із сімейних відносин. URL: <https://lpd.court.gov.ua/> (дата звернення: 25.03.2026).
6. Правові позиції Верховного Суду у спорах, що виникають із трудових відносин. URL: <https://lpd.court.gov.ua/> (дата звернення: 25.03.2026).
7. Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів : Постанова Верховного Суду України від 08.06.2007 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-07#Text> (дата звернення: 28.03.2026)
8. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав : Постанова Верховного Суду України від 04.06.2010 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10#Text> (дата звернення: 28.03.2026)
9. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 728 с.
10. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник / за заг. ред. С. С. Бичкової. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2007. 404 с.
11. Цивільне процесуальне право України: підручник / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2009. 760 с.

REFERENCES

1. Code civile des Français (2026). Version en vigueur au 04 février 2026. Available at: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (accessed 09 March 2026) [in French].
2. Code de procédure civile des Français (2025). Version en vigueur au 04 juillet 2025. Available at: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/ (accessed 04 March 2026) [in French].
3. Codul de procedură civilă al Republicii Moldova (2003). Nr. 225-XV din 30.05.2003. Available at: <https://usmf.md/sites/default/files/2020-02/6.Codul%20de%20procedur%C4%83%20civil%C4%83.pdf> (accessed 11 March 2026). [in Romanian].
4. Kruhlyk, V. V. (2024). Poniattia ta yurydychna pryroda protsesualnoho pravonastupnytstva [Concept and legal nature of procedural succession]. *Nove ukrainske pravo*. Issue 1, 139–144 [in Ukrainian].
5. Pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu u sporakh, shcho vynykaiut iz simeinykh vidnosyn [Legal positions of the Supreme Court in disputes arising from family relations]. Available at: <https://lpd.court.gov.ua/> (accessed 25 March 2026) [in Ukrainian].
6. Pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu u sporakh, shcho vynykaiut iz trudovykh vidnosyn [Legal positions of the Supreme Court in disputes arising from labor relations]. Available at: <https://lpd.court.gov.ua/> (accessed 25 March 2026) [in Ukrainian].
7. Pro deiaki pytannia praktyky rozghliadu sporiv, poviazanykh z obihom vekseliv (2007) [On certain issues of practice of consideration of disputes related to circulation of bills of exchange]: Resolution of the Supreme Court of Ukraine of June 8, 2007 No. 5. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-07#Text> (accessed 28 March 2026) [in Ukrainian].
8. Pro zastosuvannia sudamy norm zakonodavstva u spravakh pro zakhyst avtorskoho prava i sumizhnykh prav (2010) [On application by courts of legislation in cases on protection of copyright and related rights]: Resolution of the Supreme Court of Ukraine of June 4, 2010 No. 5. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10#Text> (accessed 28 March 2026) [in Ukrainian].
9. Kuchera V. O., Dutko A. O. (eds.) (2023). Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy [Civil procedural law of Ukraine] [textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
10. Bychkova S. S. (ed.) (2007). Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy [Civil procedural law of Ukraine] (2nd ed., revised and expanded) [textbook]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
11. Bychkova S. S., Biriukov I. A., Bobryk V. I. et al. (2009). Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy [Civil procedural law of Ukraine] [textbook]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 05.05.2026